

**Incunabula Hungarorum –
a magyar őstörténet olvasata Wittenbergben, a gyászévtizedben**

1676. szeptember 16-án délután, a wittenbergi egyetem filozófiai auditóriumában tartotta meg előadását Johann Majerus, Paulus Platani respondenseként. Az előadás címe: *Gentis Hungaricae prima incunabula*. Az incunabula kifejezés itt nem ősnymtatványt jelent, hanem őskor, ősi eredet jelentésű: vagyis a magyarok legkorábbi eredetéről szólt az előadás. A munka 26 lap terjedelmű, bár két változatban készült. Az egyikben csak az előadás szövege olvasható, a másikban ezt tizennégy verses ajánlás követi, bár az ajánló verseknek komoly jelentésalakító szerepe van. Hiányuk így az egész munka szándékát befolyásolja. A nyomtatvány mindkét változatából hazai könyvtárainkban nyolc példány maradt fenn.¹ Ehhez hozzászámíthatjuk a külföldi gyűjteményekben őrzötteket is, legalább egy tucatnyi példány található a nagy német könyvtárak állományában (Halle-Wittenberg, München, Jéna, Wolfenbüttel, Lipcse, Drezda őríz belőle példányokat, Halle-Wittenberg három kötettel rendelkezik. A Karlsruher Virtueller Katalog adatai szerint két helyen hálózati kiadás formájában is hozzáférhető). Az ajánló versek szerzői sorrendben: Tobias Masnicius latin, Johann Simonides latin, Georgius Peucker latin, Mazar Kristóf magyar, Daniel Roxer német, Christoph Friedrich Grattenauer német, Georgius Michaelis latin, Gabriel Trusius szír, Johann Georg Weiler német, Thomas Dentulini szlovák, Johann Georg Kraudi német, Johannes Hackstock görög, Johannes Magerus latin és Elias Buchner latin nyelvű ajánló verset írt. A kiadványt érdekessé teszi a megjelenés dátuma, a kiadás helyszíne, az egyetemi disputa témaköre, a szerző, illetve a szerzők személye, mivel gondolamenetünkbe be kell vonni a verses ajánlások szerzőit és munkájukat is.

A szerző, Johann Majer evangélikus lelkész és igazgatótanár, Paul Majer és Sartorius Judit fia, jolsvai (Gömör vármegye) származású. Középkorúait itthon végezte, majd Briegben tanult; 1675. május 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, ahol bölcséletet és teológiát hallgatott. 1677-ben hazájába visszatérve, Lónyabányán (Nógrád vármegye), majd Körnöcbányán volt lelkész és az iskola rektora; a 18. század elején a besztercebányai iskola igazgatója; innét Lónyabányára, majd Kövibe (Gömör vármegye) hívták meg evangélikus papnak, ahol haláláig, 1722-ig szolgált.² Itteni disputációján kívül kisebb jelentőségű műveket publikált még Németországban, ezek között van propempticum, verses ajánlás a wittenbergi, magyar(országi) kötődésű exulánások, volt gályarabok különböző kiadványaiba. (Például Christoph Mazarius több kiadványában.) Latin és német nyelvű funerációs verseskötete még Briegben látott napvilágot. Az *Affectus Aureus* című versantológia 1677-ben jelent meg ugyancsak Wittenbergben, az egykori gályaraboknak, a haza induló Nikléczi Sámuelnek, Leporini Miklósnak és Zsedényi Istvánnak írtak pro-

¹ Teljes címe: Johann MAJER, *Gentis Hungaricae Prima Incunabula, Quae ex Clarissimis monumentis praeses M. Paulus Platani, Muotova & Autor Respondens, Johannes Majerus, Alnovia-Hungari. Ad diem XVI. Septembris, horis post meridianis A. O. R. MDCLXXVI. In Auditorio Philisophico publice repetent, Wittebergae, Typis Christiani Schrödteri* (RMK III. 2785). A következő könyvtárakban található: OSZK, MTA, egykori Erdélyi Múzeum Kolozsvár, Kalocsa, Esztergom primási könyvtár, Somogyi-könyvtár Szegeden, az Apponyi-gyűjteményben és Ráth Györgynél.

² Munkái: 1. *Trauer-Säule, Über den unverhofften doch seligen Tod. Desz Edlen, Wol-Ehrenvesten und Wolbenambten Herrn Jonas Thinels, Ihro Römischen Kaiserlichen auch zu Hungarn und Böhaimb Königlichen Mayt. Wolverordneten Ober-Accis-Einnehmers, Wie auch Proviants- Verwalters in hiesigem Posto Brieg, Als Selbrer den 3. Martii Anno 1675. bey Volkreicher Versammlung in Briegischer Pfarr-Kirchen zur Erden bestattet worden, Von Höchstsmerzlich betrübtem Sohne, und treuem Haus-Genossen auffgerichtet. Brieg* (Latin és német versek. Aláírva az utolsó lapon: Johannes Majerus, Alnov. Hung. Ducat. Gymn. Breg. Alumnus.); 2. *Carmen Propempticum Qvo Per Eximium, Clarissimum Atqve Doctissimum Dn. Georgium Milde, [...] Patriam repetiturum, Amicum & Fautorem Fraterno amore prosequendum Anno M.DC.LXXVII. Die 30. Augusti. Ornare voluit, Wittenberg, 1677.* Verseket írt a *Palma Pressa, [...] (Lipsiae, 1675)*, Christophorus Mazarius, *Synopseos Logicae* (Wittebergae, 1675), *De Catastrophe Laeta* (Wittebergae, 1676), *Honor Triumphalis* (Wittebergae, 1676), és *Affectus Aureus* (Wittebergae, 1677) című munkákba (RMK III. 2693, 2992, 2780, 2864).

pempticumokat.³ Majer propempticuma a szokásos útra indító és búcsúztató hang mellett igen harciasan katolikus- és pápaellenes: „Quos Patria pepulit *Meretrix Babilonyca* terra, / Quos tetricus carcer, rashaque turba premit, / Quos *Pelago* addixit *Papalis* dextra *Tyranni* / Hos tandem Patriae Coelica causa dabit. Teque etiam *pia Triga* soluta triremibus atris; / Patritiis Numen reddat ut, opto, focus. – Akiket a haza földjéről elűzött a babiloni szajha, Akiket a sötét börtön és a gyötrő falka szorongatott, Akiket a pápai hatalom kiszolgáltatót a nápolyi türannusnak, Ezeket mégis a hazának a mennyei akarata engedi vissza. Téged is – kegyes három férfiú (*pia Triga*) – a gályák sötétjéből az isteni kegyelem visszaad az ősök földjének, ahogyan kívánom, otthonaitoknak.” A propempticum azt bizonyítja, hogy Majer beilleszkedett a wittenbergi peregrinusok közösségébe, akik között voltak exulánsok, a pozsonyi per elítéltejei, rabságot szenvedettek. Szellemi közösségükhöz is csatlakozott, amely az üldöztetés irodalmi kifejezésének számos formáját működtette. (Megjegyzendő, hogy az *Affectus Aureus* antológiának ugyan talán egyetlen magyar anyanyelvű szerzője sincs, a versírók valamennyien magyarországi, felvidéki, német, szlovák ajkúak, műveik mégis a hungarus-tudat markáns kifejezői. Már a címlapon Krisztus legállhatatosabb mártírjainak nevezik őket, akiket a hátrahagyott, elhagyatott magyar Sion (*reliquiae desolatae Sionis Hungaricae*) hazai barátai, támogatói köszöntenek most Wittenbergben abból az alkalomból, hogy hazaindulnak. (A verseskötet határozottan érvényesíti a mártírológiai látásmódot, Nikléczit, Leporinit és Zsedényit Krisztus élő mártírjának tekinti.)⁴ Ráadásul azért is érdekes ez a versgyűjtemény, mert Nikléczi, Leporini és Zsedényi valóban végigszenvedték a gályarabságot, Ruyter szabadította ki őket, Svájcban időztek sokáig, onnan indultak Németországba. Vagyis történetük a „nagyobbik narratíva”, a Nápolyt megjártak, a mártírium teljes története. A versgyűjtemény is tükrözi ezt a jellemzőt. A három volt gályarab mindegyike evangélikus, az őket búcsúztatók is azok, de a legkisebb utalás sincs arra, hogy szenvedéstörténetük elkülönülne református – vagy magyar anyanyelvű – társaiktól, azonos egyéni és közösségi identitást formáló *szenvedéstapasztalat* fűzi őket össze (*Leidenserfahrung*).⁵ Nápolyi kiszabadítójuk, Ruyter admirális isteni akaratot betöltő kiváló hős, magasztalóan emlékeznek meg róla. Ez azért figyelemre méltó, mert a német közegben kibontakozó mártírológiai-exuláns irodalom – sok szempontból érthetően – a legtöbbször mellőzi a nápolyi szabadítás történetét.

A kronológiára pillantva: Majer disputája 1676. szeptember 26-án hangzott el Wittenbergben. A Nápolyból kiszabadított gályarabok 1676. május 19-től 1677. október 20-ig tartózkodtak Zürichben, ahol nagyszabású és reprezentatív köszöntésük zajlott, kiterjedt elméleti mártírológiai irodalom született róluk, kiemelkedő figyelem irányult rájuk.⁶ Csak 1676-ban, Wittenbergben tizenhat olyan nyomtatvány jelent meg, amelyek szorosabban vagy lazábban kapcsolódtak az exuláns irodalomhoz, szerzőik Magyarországról menekültek el, száműzöttek, volt gályarabok. Tárgyuk is ehhez kapcsolódik szövegszerűen, vagy paratextusaik illesztik ebbe a kontextusba. (Mindehhez még hozzáadhatjuk a Drezdában megjelent két, a Lipcsében megjelent hat, a Halléban megjelent öt, a Jénában megjelent két művet, ami újabb tizenöt kötetre rúg.) Ugyanez a témacsoport 1677-ben, összegezve a következőképpen fest: huszonhét kiadvány jelent meg ugyanilyen jelleggel. Ebben a két évben ez összesen *ötvennyolc kiadvány*, ami hihetetlen nagy és erős kommunikációs kezdeményezést és aktivitást jelent. A Zürichben és általában a Svájcban időzők publikációs teljesítménye ekkor alig mérhető, legalábbis lényegesen kisebb. E két év wittenbergi kiadványain áttekintve azok tematikája viszonylag koherens: a száműzetés eseményei, élményei, egyházpolitikai értékelése jelenik meg, néhány esetben a személyes sors

³ RMK III. 2846.

⁴ IMRE Mihály, *Johann Simonides Nápolyban: A mártírológiai elbeszélés egy változata a 17. században = Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 121–137.

⁵ Vö. Peter BURSCHEL, *Sterben und Unsterblichkeit: zur Kultur des Martyriums in der frühen Neuzeit*, München, Oldenbourg, 2004, 41.

⁶ IMRE Mihály, *Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben = Protestáns mártírológia a kora újkorban*, szerk. CSORBA Dávid, FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, TÓTH Zsombor, *Studia Litteraria*, 51(2012/3–4), 161–189.

értekező jellegű, olykor polemikus vagy szépirodalmias ábrázolása, de számos esetben találkozunk egyetemi disputákkal is. Kiválasztott disputánk ugyan tágabban ebbe a kiadványcsoportba tartozik, viszont egyedinek mondható témakörét illetően, mivel az történelmi jellegű. Minden más esetben a jelen vagy a közelmúlt tűnik fel, legfeljebb a reformáció korszakának eseményei bukkannak elő a vallási polémia gondolatmenetében, annak érvrendszeréhez igazodva. Johann Majerus munkája viszont egészen különleges témaválasztásával, mert *a magyarok őstörténetét vizsgálja*.

Áttekintve a Wittenbergben publikált hasonló tematikájú kiadványok sorát, megállapíthatjuk, hogy mindössze egyetlen olyan nyomtatvány született, amely hasonlóképpen a legrégebbi magyar történelemmel foglalkozik. Az 1551-ben kiadott *De Matthia Rege Hungar.[orum]* címmel megjelent latin nyelvű szónoklat respondense ugyan Sebastian Mattheus, azonban minden kétséget kizáróan sikerült bizonyítani, hogy az érdemi szerző maga Melanchthon.⁷ Johann Majerus értekezése, témaválasztása még mindig fontos a 17. század második harmadában is, bár az alapkérdés értelmezésében jelentős hangsúlyeltolódások következtek be.

A magyar protestantizmus történelmi identitásának a 16. század közepére már két tartóoszlopa létezett. Ennek egyike a korábról átvett hun–szkítiai származástudat, a másik pedig a humanista historiográfiában megteremtett Hunyadiak és Mátyás király kultusza. Ehhez járul harmadik elemként, fokozatosan megerősödve a zsidó–magyar sorspárhuzam erősen eszkatologikus tartalmú és dimenziójú gondolata. A hun–szkítiai származástudatnak és a Hunyadi-kultusznak léteztek latin nyelvű – Nyugat-Európában is nyomtatásban többször kiadott, széles körben ismert – historiográfiai változatai. (Elegendő arra utalni, hogy Thuróczy János művének csak a 15. században két latin nyelvű kiadása volt Brűnben és Augsburgban, de német nyelvű fordítása is megjelent német nyelvterületen. Ezt pedig majd számos Bonfini-kiadás követte a 16–17. században latinul és németül is.) Wilhelm Dilich 1600-ban kibocsátott *Ungarische Chronica* című munkája később még kétszer megjelent, amelyben a hun–magyar rokonság, azonosság meghatározó szerepet játszott.⁸ A zsidó–magyar sorspárhuzam – tudomásunk szerint – sohasem jelent meg nyugat-európai közegben. *Mattheus–Melanchthon declamatiója ennek a történelmi önértelmezésnek egyik lényeges elemét eltünteti, ez pedig a hun–szkítiai–magyar őstörténet.* Így a magyarok korai története teljesen átalakul, egy mitológiai fikció világába helyeződik, márpedig a közösségi identitásnak fontos eleme a származástudat. Különösen fontos volt ez a 16. században, amikor a magyarság egyik legsúlyosabb megpróbáltatását élte át, a török–magyar háborúk nem szűnő sorozatát. E történelmi identitásnak fontos műve Bencédi Székely István 1559-ben, Krakkóban megjelent műve, a *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*.⁹ Jóllehet a magyar reformáció alkotói bonyolult, egyensúlyozó játékot folytattak, hiszen „meg akarták menteni” a hun–magyar rokonságtudatot és Attila dicsőségét, hogy azt valahogy beilleszék a protestantizmus történetológiai rendszerébe. Ezt bizonyítja Bencédi Székely István, Batizi András, Farkas András, Szkhárosi Horváth András, Heltai Gáspár, később Szenci Molnár Albert számos műve. Ezekben az évtizedekben formálódott és erősödött meg a hazai magyar nyelvű protestáns kultúrában a zsidó–magyar sorspárhuzam átütő erejű gondolatmenete. Tudjuk, ennek során „A zsidó néppel vont bibliai párhuzam sokszor azonossággá válik, és a magyar nép lesz a bibliai ígéret népe”, olykor „[...] teljesen egyértelmű a magyar nép azonosítása Isten választott népével.”¹⁰ Ez a konstrukció – mivel alapvetően biblikus, eszkatologikus idődimenziót működtet –, leértékeli, mellőzi a reneszánsz historiográfia múltértelmező és feltáró szerepét, annak interpre-

⁷ IMRE Mihály, *Melanchthon paeonjai és magyarjai: Adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához* = Uő, *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád, Tiszáninneni Református Kiadó, 2012 (Nemzet, egyház, művelődés, 7), 119–173.

⁸ Vö. IMRE Mihály, *Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent hesseni magyar krónikája* = „Szirt a habok közt”: *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 59–72.

⁹ Vö. Josef TROSTLER, *Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa*, Ungarische Jahrbücher, 1934, 116–134.

¹⁰ ÖZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., 1991 (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico digesta, 2), 139–140.

tatív eljárásait. Jó példa erre Károlyi Gáspár 1563-as *Két könyv* című művének gondolatmenete, amely deklaráltnan szinte teljesen elutasítja a humanista historiográfia tanulságait, de a hun-szkítiai származástudatot is kiiktatja, amint a Mátyás-hagyományról is hallgat. Ugyanakkor Károlyi – és mások – történetteológiai rendszere wittenbergi eredetű, Luther és Melanchthon műveiből származik az eszkatologikus–apokaliptikus konstrukció a három világkorszak és négy monarchia, kettős Antikrisztus gondolatával, de ezt magyar nyelven szólaltatják meg. Nem is találunk példát sehol a reformáció korszakában arra, hogy a magyar reformáció sajátos történetteológiai rendszerét latinul tették volna közzé. Ez a magyar történetteológiai konstrukció nem jelenhetett meg wittenbergi közegben, helyette a humanista örökség erősen alakított, krisztianizált és protestáns érvrendszerhez igazított változata szerepel Melanchthon–Mattheus gondolatmenetében. Ez a szemlélet nem tűrte meg a magyar előidő (hun–magyar azonosságot is hangoztató, szkítiai eredetet vállaló) – nemzettudatunkban pedig határozottan hősinek és kiemelkedő értékűnek tekintett – méltányolását. Átalakítására a wittenbergi közegben szükségképpen került sor úgy, hogy ugyanakkor helyet kapjon a hitújítás értékszempontja. Melanchthon történet szemléletében a magyarok egyértelműen pozitív történelmi szerepe csak a törökök ellen vívott harcokban rajzolódik ki, *ezáltal illeszthető egy szinkretikus történetfelfogásba vagy az apokaliptikus–eszkatologikus történetteológiai rendszerbe*. Azonban mindkét változat csak a közelmúlt eseményeit vonja be gondolatmenetébe, bár az apokaliptikus–eszkatologikus narratíva olykor még így is negatív mozzanatokot, megítélést tartalmaz a magyarokra vonatkozóan, hiszen Magyarország – legtöbbször megrendítő, avagy ritkábban: megérdemelt – pusztulása éppen a végidő eljövételének bizonyossága.¹¹ A magyar protestantizmus történelmi identitásának értéktudata több alternatíva mérlegelését végzi el és alakítja ki álláspontját. *A wittenbergi történetteológiai rendszer eszkatologikus–apokaliptikus látásmódjához csak a magyar előidő – krónikairói és humanista historiográfiai örökségének – teljes feláldozásával csatlakozhatott*, ezt az utat választotta Károlyi Gáspár, hozzá hasonlóan több prédikátor és énekszerző. (Ennek fontos eleme volt a zsidó–magyar sorspárhuzam érvényesítése, amit azonban többen összeillesztettek a hun–magyar azonossággal és a szkítiai származástudattal.)¹² A hun–magyar azonosság és a zsidó–magyar sorspárhuzam is érvényesít, alkalmaz valamely *eredetközösségi narratívát*, ami ugyan tartalmában alapvetően különböző, ám szerepét tekintve azonos.¹³ Melanchthon paeon–magyar „eredettörténete” semmilyen tekintetben nem illeszthető az addig és akkoriban ható – vagyis releváns – kollektív emlékezetbe, eredetközösségi narratívaként a magyarok (de még a magyarországiak) számára is bizonyára nehezen értelmezhető és irreleváns. Pedig Melanchthon sokoldalúan érvényesülő magyarországi hatása közismert és részletesen dokumentált, de ez az egyetlen olyan műve, amely erősen reprezentatív pozícióban, kiemelt kommunikációs helyzetben és hatékony műfaji lehetőségekkel markáns és áttekinthető eredetközösségi narratívát, kulturális emlékezetet mutat be és kínál fel – a (német) protestáns kulturális nyilvánosság számára általában és a magyarok számára különösen.

A Mattheus–Melanchthon declamatio történet szemlélete több ponton sem fogadható el a magyarok számára. 1551-ben már igen jelentős volt a wittenbergi magyar peregrináció, tagjai maguk is nagy jelentőséget tulajdoníthattak saját nemzeti identitásuk képviselőnek, de számukra is nagyon fontos lehetett a wittenbergi környezetnek a magyarságról (hazai protestantizmusról)

¹¹ Ebben a tekintetben igaza van Óze Sándornak: „A melanchthoni apokaliptikus modell előkelő helyet nyújtott Magyarországnak és lakosságának számára. Mintegy szereplői, helyszíne, de mindenképpen [...] eszközei lettek általa Isten világtörténelmi tervének. Az avarokkal, hunokkal való leszármazási rokonság, a török front helyszíne és kereszténnyé vált egykori Kaukázuson túli nép, a reformáció gyors terjedése arra ösztönözte Melanchthont, hogy kiemelt figyelmet fordítson a térségre, ahogy kiterjedt levelezése és információs hálózata mutatja. Ezt támasztja alá a Wittenbergben tanuló magyarországi diákok nagy száma is. Második helyet foglalnak el az egyetemen a német hallgatók után.” ÓZE Sándor, *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországnán (1526–1566)*, Akadémiai doktori értekezés, 2011, kézirat, 293.

¹² Vö. ÓZE, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet” ..., i. m.

¹³ Vö. S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005 (különösen a Bevezetés, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág és a Hungarusok végnapjai* című fejezetek).

kialakított képe.¹⁴ Amennyire meghatározó volt konfesszionális szempontból a wittenbergi közeg mértékadó szerepe, éppúgy feltételezhetjük, hogy történelmi tudatuk és önértelmezésük is igazodni kívánt ugyanennek a környezetnek a látásmódjához. Azonban az is bizonyos, hogy a wittenbergi környezetben születő, a német protestantizmus történelmi identitását megteremtő művek szemlélete *számos tekintetben elfogadhatatlan a magyarok számára*, legalábbis csak erős fenntartással, vagy korrekcióval tekinthettek azokra. Az 1530-as évektől a magyar protestantizmus fokozatosan formálta meg történelmi identitását; e folyamat jellemzői abban is eltérnek, hogy magyar nyelven, vagy latinul került arra sor, vagyis hazai olvasóknak, vagy nyugat-európai, német befogadók számára készültek. Mivel a wittenbergi közeg sok tekintetben mértékadó számukra, így annak súlya, tekintélye is feltételezhető. Ugyanezt feltételezhetjük az 1551-es Mátyás-szónoklatról is. A benne megfogalmazódó, magyarokra, Magyarországra kialakított történelmi identitás Melanchthon legszűkebb környezetének „ajánlásaként” is felfogható, amellyel a Praeceptor Germaniae megkínálta tanítványait, de az egész – történelmi önazonosságát ekkoriban kereső-építő – magyar protestantizmust is az európai nyilvánosság előtt. Ez a javaslat önmagában is jelentős, de nem kevésbé fontos, hogy a magyarok hogyan reagálnak a szónoklatban megfogalmazott történelmi-kulturális konstrukcióra. Melanchthon emellett több fontos művében is kedvezőtlen képet rajzol a hunokról, de később a magyarokról is.¹⁵

Majer a szkíta nép eredetét kívánja feltárni és bemutatni, ebben egyik fő forrása Nadányi János műve, a *Florus Hungaricus Sive Rerum Hungaricarum [...] Compendium* (Amstelodami, ex officina Joannis a Waesberge, 1663).¹⁶ További felhasznált források: Justinus, Hérodotosz, Strabón, Annius Witerbiensis, Goropius Becanus, Seneca, Bonfini, Sigebertus Gemblacensis, Johannes Claus, Paulus Diaconus, Jordanes (akit állandóan Jornandesként emleget), Agathiasz, Menander, Walesius, Thuróczy János, Callimachus Experiens, Aventinus, Erycius Puteanus, Johann Pistorius, Elias Reusnerus, Abraham Bucholtzerus, Oláh Miklós, Michael Rítius (*De regibus Ungariæ libri II.*), Jo. Matth. a Sudetis, Stephanus Szekely, Szenci Molnár Albert *Grammaticájának Praefatiója*, Liutprandus. A főszövegben viszont idézi egyszer Frölich Dávidot is, bár a jegyzetekben nem adja meg a hivatkozott helyet. Ez azt bizonyítja, hogy a nem régi szász historiográfia műveire is tekintettel volt a szerző. Frölich német nyelvű munkája 1641-ben jelent meg Lőcsén.¹⁷ Forrásait Majer a szövegben mindenütt görög betűvel jelzi, a lap alján adja meg a hivatkozást, legtöbbször a lapszám pontos megjelölésével. Ez igen tekintélyes névsor, bár azt nem tudjuk, hogy ebből mi az elsődleges és mi a másodlagos forrás. A névsorból látszik, hogy felhasználta a témakör legfontosabb magyar forrásait, a szkíta–hun–magyar származástudat fő műveit: Thuróczyt, Bonfinit, Nadányit, Oláh Miklóst. A 16–17. századi wittenbergi historiográfiai irodalom jó nevű képviselői voltak Johann Pistorius és Elias Reusner (a kiváló történész, Nicolaus Reusner testvére), Abraham Bucholzer. Az olasz historiográfiából pedig Michele Riccio, latinosan Michael Rítius van jelen, akinek művét Frobenius adta ki Bázelen, 1517-ben. A szerző forrásait legtöbbször latinul citálja, azonban egyetlen forrását eredeti, magyar nyelven idézi. Ez pedig Bencédi Székely István *Chronica ez világnak jeles dolgairól* című, 1559-es kiadású műve, amelynek három részlete szerepel itt. (Igaz, a szerző számol a magyarul

¹⁴ A wittenbergi magyar diákközösség kulturális jellemzőiről legújabbán írt és áttekintette a közelmúlt eredményeit: SZABÓ András, *Coetus – natio – respublica – politia – societas – congregatio – collegium – gens (A wittenbergi magyar diákegyesület az újabb kutatások fényében, 1555–1613)*, ItK, 2011/2, 229–235. Meglátása szerint „A társaságnak volt még egy funkciója, egyfajta speciális tudós társaságként, akadémia-kezdeményként is működött.” (230.) Ez a funkció nyilván módosult a 17. századra, a felekezeti elkülönülés ezt megváltoztatta, azonban éppen ebben az évtizedben újra szoros szellemi, alkotói kötelékek szövődtek a menekültek, száműzöttek körében. Igaz, a magyar ajkúak létszáma jelentősen lecsökkent ebben a csoportban és főként lutheránusok voltak, de a hungarus-tudat még erős identitásformáló erőnek tekinthető.

¹⁵ Így a Carion-krónika vagy a Dániel-kommentár apokaliptikája sem kedvez a magyarok kedvező megítélésének.

¹⁶ RMK III. 2192. – Legújabb szövegkritikai kiadása és magyarázata: JOHANNIS NADÁNYI, *Florus Hungaricus = A Magyar Florus*, a latin és magyar szöveget, az angol kiadás bevezetőjét és kiegészítő történelmi áttekintését sajtó alá rend. HAVAS László [et al.], Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Agatha, 11).

¹⁷ FRÖLICH Dávid, *Der Vralte Deutsch-Ungerische, Zipserische und Siebenbürgische Landsmann Dasz ist: Vorlauffer Der Newen Ungerischen Chronic [...]*, Leutschau, Lorentz Brewer, 1641 (RMK II. 576).

nem tudó olvasókkal is, ezért a magyar idézetet mindig pontosan latinra fordítja.) A magyar nyelvű idézetek minden esetben kifogástalan pontosságúak, ami azért megjegyzendő, mert ennek ellenkezőjét tapasztaljuk a külföldön megjelent magyar nyelvű szövegek esetében: általában azokban hemzsegnek az értelemzavaró hibák. Itt azonban magyarul jól tudó(k) gondosan ellenőrizték a kinyomtatandó szöveget. Bencédi Székely István világkrónikájának első részlete 367-nél beszél a magyarok Szkítiából való kijöveteléről. A 803. évnél Nagy Károly pannóniai hadjáratáról beszél, aminek során németek ugyan benyomultak ide, azonban a magyarokon nem arattak győzelmet, mivel a magyarok egy része Csaba királyfival Erdélybe települt, részben pedig vissza Szkítiába. A harmadik idézetben Székely István a németek Magyarországra telepítését Nagy Károlynak tulajdonítja, eszerint így jöttek volna a felvidéki és erdélyi szászok, és alapították városaikat. Azonban ez nem maradt a németek birodalma, mivel a magyarok második bejövetele után „ezek mind Németestől a Magyaroc birodalma alá jutnac.”¹⁸ Bencédi történeti munkája nemcsak azért jelentős, mert az első magyar nyelvű magyar és világkrónika, de azért is, mivel a magyar protestantizmus történeti identitásának megformálásában fontos szerepet játszott. Ennek során viszont részben rejtett, részben pedig nyílt polémiát is folytatott a wittenbergi, magyar történelemre vonatkozó megállapításokkal.

Tekintsük át Majer értekezésének főbb gondolatmenetét! A tündöklő királyságnak, a hanyatló Magyarországnak a dicsőségét ugyanennek a sírhalmán emlékezve, visszaidézve, a kettős sorsról kell beszélni, elnyomva a lélek fájalmát, amelynek mindegyike az öröm és a bánat kettőssége. Az egyik érzés valóban Hungariát, egykor a szerencse által védelmeszt leányát mutatja, az egyik a királyságok királynőjét (Regnorum Reginam), a másik azonban már a rabnőt, az egyik a legyőzhetetlen királyságot, de most a háborútól pusztított áll a szemünk előtt. (Az ábrázolásban érzékelhető a 16. században gyakran látott allegorikus heroida szemlélete, amely Magyarországot szenvedő, elhagyatott királynőként láttatja. Ez jelent meg a *Querela Hungariae* toposz látásmódjában is.) „Ó, az emberi dolgokban mindig irigy szerencse, az egykor legnemesebb szerencsének a látványát annyi végzetes és halált hozó katasztrófával meggyalázod. Virágzott egykor Hungaria, amikor a fejedelmeket, akiknek a vitézségét, a bíborszegélyű tógáját az egész világ tisztelte, szerette, tógában, hadra kelve dicsőítette. Mégis uralkodjék a vágy, hogy a legédesebb haza legkiválóbb őseit dicsőítsem, és teljesen a hősöknek, fejedelmeknek, királyoknak, fenségeknek a ragyogásán ujjongjak, de a hazának hatalmas fájdalma is gyötörjön, az annyira a nyomorúságos időknek hallatlan szigorúsága, semmilyen korszak a visszahozott évszázadokkal nem tudná azt igazán elsiratni. Győz mégis a vágy a fájdalommal viaskodva, szolgálatot téve a kegyesség kötelességével, hogy azoknak, akiket akkor élőként nem lehetett igazán megbecsülni, vagy a holtaknak kijáró engedelmisséget teljesítem és azoknak a dicsőséges szellemeit az örökkévalóságba helyezett hírében kegyesen tiszteljem.” A szerző a bevezető után §-ra osztja munkáját.

Először a szkítákról, Szkítiáról kell beszélni. Hérodotosz a szkítákat Hercules hasonló nevű fiától eredezteti. Mások pedig Noé leszármazottainak tekintik azokat, amely állásponthoz a szerző is csatlakozik. („Hunnos Noe posteros esse dicimus.”) A szkíták a zordon háborúban a legbátrabbak és legkeményebbek, legjáratosabbak voltak, dicsőségre és zsákmányra vágyók, földet nem műveltek, házakat nem építettek, hanem a műveletlen pusztaságban disznók legeltetésével foglalkoztak és a szekereket háznak használták, amelyekben a gyerekeiket és asszonyaikat magukkal vitték. Nem voltak írott törvényeik, hanem – ahogyan azt Hérodotosz is mondja – a törvénykezés náluk tanúskodáson alapult. A lopásnál náluk semmi sem volt súlyosabb gonoszított, sem aranyat, sem ezüstöt maguknak nem kívántak, ez a mértékletesség és önzetlenség az ő erkölcsüket és törvényeiket – ahogyan Seneca mondja – megszabta. Sőt, még inkább, mint a görög filozófusok szabályai és előírásai, mert ezzel a természet adta bölcsességgel, jobban igyekeztek megszerezni a tudást és filozófiai bölcsességet elsajátították, hogy alig volt ebben nekik vetélytársuk vagy követőjük. Szkítiából népek megszámlálhatatlan sokasága indult Európába,

¹⁸ BENCÉDI SZÉKELY István, *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*, Krakko, 1559, 143 (RMNy 156).

három csoportban. Ezek a germánok, a hunok és a szarmaták. Mátyás király 1474-ben az egykori, Meotisz környékén maradt szkíták, mint vérrokon népek (cognatam gentem) megnyerésére – akik még értettek ekkor magyarul – és háborúba való bevonására, követeket küldött a szkíták egykori szállásterületére. Kiváltképpen helyesen állapítja meg Brenner Márton, hogy a hunok és a velük rokon utódaik, a magyarok, a szomjúság, az éhezés, a hőség és a fagy megpróbáltatásait egyformán túrték, és hozzászoktak életüket áldozni és súlyos sebeket szerezni és elviselni. Mégis, elhatározták, hogy keresnek kényelmesebb és szebb életet, ezért elvándoroltak innen. Majer idézi Nadányit és Bonfinit, akik szerint erre a kitelepülésre 370-ben vagy 377-ben került sor. Tőlük eltérően Székely István már 367-re teszi ugyanezt az eseményt és magyarul idézi: „A Magyaroc ez vdöbe kezdenec mozgodni Scithiabol, es feel kelven tiz száz ezeren altal keleneq Europaba a Tanais vizen, kic vgan ottan hon capitaniul valaßtac CHELET, KEVET, es CADICZAT a BENDEGUZ fiait.”¹⁹

A szerző elbeszéli a rómaiakkal vívott küzdelmeket, majd Attila királyságra jutását. A hunok államának kormányzása szabad és a nép által gyakorolt volt, korlátozták a rossz szándékú, önző hajlamot és azt visszatartották, megváltoztatták. Az Isten szava és a közösség határozata egyetemes és általános volt, és bárki bármit kezdeményezett, meg kellett hallgatni a közösség tanácsát. Csodáljuk Attilát, aki abban a nemzetségben született, maga inkább az Istenek akaratóból, mintsem emberi képességgel lett kiválasztva a birodalom felemelésére. A gót és római történetírók sok rágalmat mondanak róla, de Jordanes tárgyilagosabban mutatja be számos eredményét.²⁰ Zászlaján megkoronázott sas volt látható, amit a magyarok Gézától átvettek és a mai napig azt használják. Budát méltán öli meg Attila, mert az trónjára tört. Nyugati és itáliai hadjáratai után a dicsőséges király szomorúan, saját vérebe fulladva halt meg. Semmi kétség, a magyarok a hunokkal azonos nemzet, bizonyítja ezt az is, hogy a régi magyarok háborúikban olyan zászlókat használtak, ahol Attila címere mellett Attila arcképe is látható volt. („Regis Attilae effigie, in vexillis utuntur.”) Még az isteni István király korában is voltak Attila szobrok és bálványképek. Ugyancsak a hunok szokása volt, hogy veszedelem esetén véres kardot hurcoltak körbe, ezzel hívták hadba a népet: tőlük vették át ugyanezt a magyarok. Biztosan a hunok utódai a székelyek, így a hunok–magyarok nem tűntek el egykori országukból. Székely István erre bizonyítékul krónikájának újabb idézetét hozza. A szászok Magyarországra történő betelepítését Nagy Károlynak tulajdonítja, erre újabb Székely-idézet szolgál. A hét vezér vezetésével tértek vissza a magyarok másodszer, részben elhagyott hazájukba. A XVIII. § részletesen elmondja a fehér ló történetét, Kusid küldetését, a ravasz honfoglalás históriáját. Suathesnek hívják a rászedett és gyáva pannóniai vezért, aki méltán veszíti el birodalmát, amit a magyarok nem a szerencse kedvezése folytán, hanem régi, a korábbi évszázadok jussán szereznek vissza („...verum non tam causae, quam fortunae iniquitate victus Hungarorum potentia cessit, ac Principatum cum vita in rapidissimo Danubii flumine amisit, Pannoniaeque possessionem ante aliquot secula amissam, jure belli Hungaris restituit”).²¹ Ezt követően a hét törzs letelepedik: elmondja szálláshelyeiket, székhelyeiket.

A XXI. § már a szerző laudatív szónoklata, annak zárlata. Nincs még egy nép, nincs még egy nemzet sem, amely örök szerencsével virágzott, sőt az Isten igazságos ítéletét megtagasztalta. A virágzó Hungaria mégsem tudott annyi kivívott diadal és az ellenségein aratott hadi dicsőség után megmaradni, mert a korábban győztes magyarok vesztesek lettek. Nincs olyan nemzet, amelyik mindig a szerencse kegyeltje, ez mostanában a magyarokra is vonatkozik, de a keresztény népek segíthetik a jelen megpróbáltatásaiban. A leghatalmasabb istenségnek könyörögök, hogy a mi édes hazánkat a mindeddig a legsúlyosabb háborúktól gyötörtet vagy alig kíméltet irtalommal szemlélje, az országnak és vallásának régi szabadságát állítsa helyre, polgárainak a

¹⁹ MAJER, I. jegyzetben *i. m.*, B_r.

²⁰ Uo., B₂: „Jornandes tamen dicit, eum, licet aliquando nonnulla gessit insolentius, moderate vixisse, qui ulterius scribit haec verba: *Bellorum quidem amator, sed ipse manu temperans, consilio validissimus, supplicantibus exorabilis, propitius in fidem semel receptis de quo pluribus vid. Bonfinius.*”

²¹ Frölich Dávid ezt a történetet élesen elutasítja.

nyugalmát, Magyarországnak a békéjét a legkegyesebben ajándékozza meg, Isten dicsőségére gyarapodjék. Adja Isten és a császár, hogy Magyarország annyi nehézségben elnyomva, kívánt jótéteménnyel gyarapodjék. A befejező gondolat már a birodalmi környezetnek szól, ezért kap benne helyet a császári jóakarát és segítség kérése. A legvégén meglepő módon a *Soli Deo gloria* szólás áll, ami a helvét irányzat köztudott jellemzője.

A *Corollaria* három pontban összegezi a disputa legfontosabb állításait: 1. Hungari oriundi sunt ex barbaris, sed non sunt barbari: A magyarok ugyan barbároktól eredtek, azonban ők maguk nem barbárok; 2. Hungari priores sunt incolae Germanis: A magyarok hamarabb voltak lakói országuknak, mint a németek. Ennek abban a tekintetben van jelentősége, hogy a hazai szász historiográfiában találkozunk azzal a véleménnyel, miszerint a szászok a gótok leszármazottaiként voltak igazán Pannonia őslakosai, a magyarok előtt. (Ezt hangoztatta ekkoriban Laurentius Töppelt [Toppeltinus] is, de David Frölich is hajlik erre az álláspontra.);²² 3. Hunni & Hungari non differunt: A hunok és a magyarok nem különböznek egymástól. A disputa szövege – mint láttuk – önmagában is érdekes, azonban feltétlenül meg kell vizsgálni az utána következő verses ajánlásokat. Szerzőik szinte kivétel nélkül hazai felvidéki értelmiségiek, evangélikus papok, tanárok. Szinte valamennyien kötődnek ahhoz a kapcsolati háléhoz, amely ekkoriban szövődött az exulánsok, száműzöttek, volt gályarabok németországi, főként wittenbergi környezetében.

Tobias Masnicius verse az *In Insignia Hungariae*, vagyis a magyar koronáról.²³ A korona mutatja, ami a hunok királyságának a dicsősége volt: kapcsold össze a Drávát és a Szávát a Dunával és a Tiszával. Micsoda engedékenységre és türelemre számíthattak itt a később érkezők, ezt a kettős kereszt mutatja. Egyedül Krisztus keresztyével van üdvösség, bizony. A vad török körülfárta ezeket a gazdag folyókat, de a kereszt elnyomja a dühöngő török és a pápistaság gyötrelmét. Magyar vagy, bárki is vagy („hungarus es quisquis”) és a tudós pannoniái Majer segítségével a haza szentségét állhatatosan szeresd. Johannes Simonides tizenkét sornyi disztichonja a hazaszeretet ünneplése, amihez hozzájárul Majer műve. A birodalmak keletkezését és pusztulását, a sérült Pannoniának a börtönnel kijelölt határvonala bizonyíthatja. Mégis, dicsőséges munkával és fáradozással megszületett Magyarország dísz, a földön nincs másik hely, ami hasonló hozzá.

Georgius Peucker termékeny író, a témakör számos jelentős műve fűződik hozzá.²⁴ Saját népének az eredetét tagadni, az méltán a becsteléneknek a szégyene, kiváltképpen annak, aki saját lelkét kiváló adományokkal gondozta és töltötte meg. Saját népének eredetét felkutatni méltó fáradozás és saját dicsőségére szolgál, ahol különösen nem annyira hozzáférhető kezdeti források vannak, Majerem, ez marad a te híres dicsőséged, ez a dicsőség egyedül neked szól. Te így a hazának a dolgairól megérdemelten, jól és örökké, méltán leszel híres, megbecsült.

²² Vö. BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Bp., 1975.

²³ Tobias Masnicius Johann Simonides társaként járta végig az utat Pozsonytól Capracottáig, majd Nápolyban, Itáliában időzött, Svájcban keresztül Németországba jutott, ahol évekig tartózkodott, több műve itt jelent meg. *Hallatlan börtönper* című művében foglalja össze rabságuk és megmenekülésük történetét. Kinyomtatott művei mellett számos kéziratban is ránk maradtak munkái.

²⁴ Az evangélikus beszercebányai tanár 1673-tól a lipcei, wittenbergi, majd a jénai egyetemen folytatott tanulmányokat, csak 1686-ban tért haza. Az itthoni vallásüldözés eseményeit nyomon követte és több műve is ezekre reagált. Különösen a mesterkedő költői formákat kedvelte, 1674-ben jelent meg Wittenbergben az *Ecclesia, praeprimis in Hungaria, gravem Persecutionem patiens, triste suum Fatum deplorat, ac Misericordiam Divinam implorat Centone Virgiliano* című verses műve (RMK III. 2678). A mű panasz és vádbeszéd kettősségére épül. Az 54 lapos *Lamenta et soteria Hungarica, Deo Triuni, vindici severo & justissimo, Patri ac vicissim benignissimo & misericordii [...] a florentissimo caeteroquin Regno Hungariae [...] interprete Georgio Peucker/ Neosolio-Hungaro, una cum dulcissima Patria sua ex animo lugente* 1681-ben, Jénában jelent meg (RMK III. 3111). Vad török és kegyetlen pápista önkény sanyargatja Hungariát, aki *elhagyatott, szenvedő királynő* képében jelenik meg a vergiliusi centóban; ez tulajdonképpen a *Querela Hungariae* toposz – ekkor már közel százötven éve – jól ismert formája. Új elemként jelenik meg a protestantizmus sérelme és panasz: elszenvedve a pápista üldöztetést és a török könyörtelenségét. A történelmi áttekintés mellett *hat lapnyi bőséges leírását kapjuk a termékeny Magyarországnak*. Ennek az a különlegessége, hogy Vergilius műveinek – néhol többé-kevésbé – átalakított részleteiből ügyeskedni össze a Magyarországra illő gondolatmenetet (28–34). Az exilium a gondolatmenet legfőbb eleme, mártíriumról szó sem esik. Erőteljes szinkretizmus érvényesül ebben az esetben is, szerzője nyilván irodalmias olvasmánynak szánta művét, mint a korábbi is. A magyar(országi) protestáns szerzőktől német környezetben születő panaszirodalom tehát erősen támaszkodik a korábbi irodalmi hagyományokra; valamennyiben érvényesül még a „hungarus-tudat” identitása.

Mazarius Kristóf (Christophorus) evangélikus író, versszerző. Rimatamásfalván született, 1674-ben Wittenbergbe peregrinált, ahol a kezdődő protestánsüldözések tárgykörében számos alkalmi kiadvány szerkesztője vagy szerzője. Maga ugyan elkerülte a száműzetést, azonban apja révén súlyos veszteség érte. Apját, Daniel Mazariust a pozsonyi törvényszék elítélte, kilenc hónapig raboskodott a leopoldvári börtönben, Nápolyban eladták gályarabnak, ahonnan továbbvittek Sziciliába. Az elszenvedett gyötrelmek miatt itt is halt meg. Kristóf fia széles körű propagandát folytatott apja történetének megismertetése, irodalmi feldolgozása érdekében. 1682-ben tért haza, Lónyabányán, majd Zsolnán volt evangélikus lelkész. Verses és publicisztikai, polemikus írásaiban Kristóf egyedülállóan egyesíti a családtörténetet a hazai protestantizmust ért sérelmek ábrázolásával. Németországi tartózkodása alatt elsősorban Lani Georgius (Lányi György) kapcsolatrendszeréhez csatlakozott, ami hevesen ellenezte a Magyarországra való visszatérést elutasítók álláspontját, vagyis csak ideiglenesen fogadta el a kényszerű száműzetést. Ugyanis heves vita zajlott a felvidéki, Németországba menekült, a pozsonyi perben elítéltek körében a hazatérés értelmezéséről, Lani elutasította a „reversalisták” (Reversunterschrift) álláspontját. Lani is szabadulása után, száműzetésében határozottan elutasította a „Reversalisten”, a reverzalist aláírók érveit és magyarázatát, amellyel a pozsonyi per idején lemondtak egyházi állásukról (papi, tanári hivatás), ezzel az egyházat, a hazát és magát Krisztust súlyosan megsebeztek.²⁵ Műveiben kiterjedt polémiát folytat a katolikus német közvéleményben megjelenő, a magyarországi pert elfogadó, azzal egyetértő szerzőkkel, de a hazai szerzőkkel is hevesen vitázik (például Labsánszky Jánossal). Elutasította a németországi exulánsok azon csoportját is, akik lemondtak elhagyott hazájuk egyházának és iskoláinak megtartásáról. Üdvözlőverset írt a gályarabságból kiszabadult Nikléczi Sámuelhez, Leporinus Miklóshoz és Zsedényi Istvánhoz. Alkalmi költeményei német, latin és – számos esetben – magyar nyelvűek. Ugyancsak sokszor írt magyar nyelven kortársai album amicorumába, mindez azt mutatja, hogy magabiztosan használta és jó színvonalon ismerte a magyar nyelvet:

„Hires Magyar Nemzet, volt eleitől fogva,
Pallossal, Pallással minden Országokba.
Noha Szabatságért, voltak nagy énségben;
De Győzték azokat, bízván az Istenben.
Frissen Te-is Frissen ékes Földi Uram,
Ötkezzél²⁶ Cathedran, mint Magyaroc mostan
Igy Eleid felől irod Historia,
Hazadnak, magadnak léssen nagy hasznára.
Igy gyönyörű erkülcsekkkel, és szép Tudemánnyal megh ikesitetett Földinek Szivessen Kivánnya,
MAZAR KRISTOF,
midón az Attaya igaz hütért megholt, halálát siralmassan meg sirta volna.”

A verszet a magyarok kettős erényéről szól, a hadakozásban és a tudományokban való kiválóságukról. E kettős attribútum felbukkan olykor Magyarország jellemzése során, mint

²⁵ Vö. Ewa KOWALSKÁ, *Günther, Klesch, Láni und die anderen: Zur Typologie der ungarischen Exulanten des 17. Jahrhunderts*, Acta Comeniana 20–21, XLIV–XLV, Praha, 2007, 49–64; Uő, *Georg Lani – Ideolog des ungarischen lutherischen Exils* (sajtó alatt lévő tanulmány), <http://www.academia.edu/6119821/Georg_Lani_Ideolog_des_ungarischen_lutherischen_Exils>; Uő, *Das Reformiertentum in Ungarn zwischen Annahme und Ablehnung am Beispiel von Slowaken und Deutschen vom 16. bis 19. Jahrhundert = Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Hrg. Márta FATA, Anton SCHINDLING, Münster, Aschendorff Verlag, 2010, 91–110.

²⁶ A verset közli: *Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)*, sajtó alá rend. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1986 (Régi magyar költők tára: XVII. század, 11), 341, 815–816. A szövegmagyarázat nem vizsgálja a kötet jellemzőit, Majer művét, vagy a többi verses ajánlást. Az ’Ötkezzél’ szó jelentése nem eléggé világos, bár lehet, hogy sajtóhiba csúszott be.

például Johann Hellenbach 1656-os wittenbergi orációjában (*Oratio pro Hungaria*).²⁷ Azonban inkább a hadi erényekben való kiválóság az elterjedtebb a nemzetközi közvéleményben is, amint Majer disputája sem beszél a tudományokban való nemzeti érdemeiről. Úgy látszik, ennek az egyensúlyozására dekorálta ki a magyarokat Pallas ékességeivel is Mazar Kristóf.

Christoff Friedrich Grattenauer és Daniel Roxer ugyancsak felvidéki evangélikus szászok, mindketten száműzöttek. Német nyelvű versük a Vaterland szomorú sorsának elpanaszolása, dicsérik a szerzőt, hogy a dicső múlt értékeit megőrzi és bemutatja.²⁸ Thomas Dentulini szlovák nyelvű verse hasonlóképpen a gyász és szomorúság, panasz verse, némi allegorizálással, amely a *Querela Hungariae* hagyomány elemeit használja fel.²⁹

„*Tuzení Zeme Uherské – Magyarország sóhaja*

Já bidna *Uherska Zeme*, – Én szerencsétlen Magyarország,
Procz sem v posmeh uvedena? – miért lettem gúny tárgya?
Kvetla sem v Lete y v zime – Virágoztam télen, nyáron
Y byla mnohjm Prigemna, – Sokaknak kedves is volt[am].
Ach! nesstástna. – Ó [én] boldogtalan.
Kvet giz Spadl meg mylosty, – virágkorom, fénykorom virága már lehullott,
A proto sem opusstena, – ezért elhagyatott vagyok
Wzdicham, truchljm v meg uskostj, – sóhajtozok, bánkódom kétségbeesésemben,
Tak welice ponizena? – Ily nagyon megaláztattam?
Promena! – [Hogy meg]váltottam!
Kdiz *Turek* lupi Plundruge, – Mikor a török prédát zsákmányol,
Krestane z sebu bog wedu. – keresztények egymással harcolnak.
A *knezstwo* prenasleduge, – a papság feláldozza,
tec ktery mylugi prawdu: – azokat, akik szeretik az igazságot:
Csinic krywdu: – sérelmes dolgok történnek.
By mne wssicknj opustily, – Ha mind el hagynátok is engem,
ze gest *Buh* semnu poznote: – tudjátok, hogy Isten velem van,
Wy Sinowe mogj mily, – Kedves fiaim,
Na mne nezapominajte, – Ne feledkezzetek el rólam,
Pozor degte. – figyelmezzetek.
Takto psal, oplakawgic mylu wlasty swemu pryteli milemu Thomas Dentulini
Ezt írta kedves hazáját siratva kedves barátjának Thomas Dentulini”³⁰

Mindezek után néhány általános megállapítást tehetünk. 1676-ban a témakör már kifejthető a humanista historiográfá forrásanyagának felhasználásával. A szerző ugyan alapvetően valamely hungarus értéktudat szerint értelmezi mondandóját, de ekkor már nem szükséges megfelelni annak az eszkatologikus célnak az őstörténet elbeszéléséhez, amint az a 16. században még elengedhetetlen volt. A verses ajánlások között mindegyik szerző esetében ugyanaz a szemlélet jelenik meg. A különleges történelmi pillanatban (üldöztetés, száműzetés, gályarabság) a szerző és a verses ajánlásokat író szerzőtársaiban felértékelődik az ekkoriban sok sérelmet elszenvedett

²⁷ Vö. *Retorikák a reformáció korából*, a szövegeket és az illusztrációkat vál., sajtó alá rend., a kötetet szerk., a bevezetőt, a zárótanulmányt és a jegyzeteket írta IMRE Mihály, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár: Források, 5), 455–466.

²⁸ „Dem Anfang deiner Jahr lehrt diß gelehrte schreiben/ Du werthes Vaterland / daß jetzt ans Licht gebracht: / Der Helden Tapfferkeit/ muß bey der Nach-Welt bleiben [...].”

²⁹ A szerzőről csak nagyon keveset sikerült megtudni; ugyancsak felvidéki származású, magát hungarusnak valló peregrinus, aki Paulus Platani tanítványaként disputált 1677-ben Wittenbergben (RMK III. 2872). Medicinát tanult, ebben a tárgykörben még egy disputája ismeretes Lipcseből (RMK III. 3193). Hosszabban időzött még Németországban, mert 1680-ban és 1682-ben újabb disputái jelentek meg Wittenbergben (RMK III. 3065, 3209).

³⁰ A vers fordítását Kovács Eszter (OSZK) készítette, amit itt köszönök meg.

hungarus származástudat, amely a nemzetfogalom *államközösségi* változatát jelentette, de ez valamely *eredetközösségi* mozzanattal is vegyül, amint ennek a közös identitás-érzetnek meghatározó eleme a konfesszionális rokonság, azonosság. (Érdemes megemlíteni, hogy a Daniel Mazart, vagyis a Kristóf apját sirató funératiós kötetben, 1677-ben Abraham Calovius azt írta, hogy „elesett a Luthernak szentelt magyar föld, íme az már alá van vetve a pápa igájának. – Proh Dolor! en cecidit LUTHERO Terra sacrata / Hungara, jam Papae subjacet ecce jugo.”)³¹ Ebben a fokozottan átélt, elszenvedett veszteségtudatban valamennyien elfogadták a távoli történelmi múlt rég volt, igaznak gondolt dicsőítését, amelyet pedig a nyugat-európai közvélemény a legtöbbször nagy gyanakvással, fenntartással szemlélt. A múlt itt a jelenben elszenvedett kudarcok kárpótlásaként válik jelentőssé. Ez a dicsőséges – vagy annak vélt – őstörténet ugyanúgy büszkeséggel és ragaszkodással, szeretettel, a szomorú jelen pedig ugyanúgy aggodalommal és bánattal töltheti el a magyarul nem vagy erősen eltérő mértékben tudó szerzőket, akiknek azonban rokon identitástudata ekkor múlt és jelen azonos értékszimbólumain keresztül érvényes és szinte zavartalan.

³¹ *Vade Daniel, Et requiescas a Laboribus tuis sive, pretiosa mors, in conspectu Dei, Viri desideriorum Servique Dei viventis, Martyris Hungarici, qui non dilexit vitam suam usque ad mortem, [...] DANIELIS MAZARI, Wittenberg, 1677, A₁ (RMK III. 2879).*